

Юрій ЛУКОМСЬКИЙ

кандидат архітектури

старший науковий співробітник відділу археології

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2096-3272>

e-mail: skif@i.ua

**[Рец. на]: Гупало В. Бернардинський монастир у Дубні та
фунеральна культура волинської шляхти в XVII –
першій половині XIX століття (за матеріалами археологічних
досліджень). Львів: Простір–М, 2022. 704 с., іл.**

Українська археологія відносно недавно розширила свої горизонти до ранньомодерної доби та наблизилася об'єктами вивчення впритул до сучасності. Монографію Віри Гупало, присвячену вивченню монастиря бернардинів у Дубні та культури волинської шляхти в XVII – першій половині XIX ст., треба вважати в багатьох аспектах піонерською. Це – синтетична фундаментальна академічна праця, що, з одного боку, стала підсумком багаторічних археологічних досліджень, а з другого – результатом глибокого міждисциплінарного аналізу, який увінчується науковими ідентифікаціями, реконструкціями й широкими культурологічними узагальненнями.

Назва монографії цілком відповідає її змісту. Структура роботи та стиль викладу – академічні. Книга містить передне слово від авторки, передмову, сім розлогіх розділів, висновки, бібліографію, а також додатки, зокрема каталог артефактів.

З першого розділу «Джерельна база та історіографія досліджень» дізнаємося, що написанню книги передувало опрацювання специфічного корпусу письмових джерел, розпорочених по архівах багатьох міст України й за її межами, а також археологічних джерел, здобутих у результаті власних досліджень авторки. Вагоме місце в дослідженні займають, зокрема, копії документів, що походять з архіву

Провінції отців бернардинів у Кракові. Вони проливають світло на обставини фундації монастиря, час появи ченців у Дубні, особливості матеріального забезпечення та розкривають різні аспекти чернечого повсякдення. Натомість здобуті в результаті археологічних розкопок поховань містять широкую інформацію про світських осіб, захоронених у костелі. В історіографічному підрозділі подано детальний огляд красознавчої, енциклопедичної й історичної літератури щодо об'єкта дослідження. У ньому проаналізовано твори значного грона дослідників, що вивчають різні сторони діяльності бернардинської чернечої спільноти у м. Дубно, історії розвитку монастиря або ті, що заторкували їхні окремі аспекти.

Другий розділ «Історія костелу і монастиря» присвячено обставинам приїзду бернардинів у Дубно, початкам будівництва обителі та подальшому її функціонуванню аж до часу ліквідації. Переконаливо, з використанням історичних, картографічних та археологічних джерел, відтворено урбанізаційний розвиток міста, починаючи від княжих часів до модерної доби, коли в ньому засновують перші чернечі осередки латинського віровизнання. Роз'яснюючи загальний порядок заснування латинських конвентів, авторка аргументовано реконструює процес заснування князем Янушем Острозьким фундації бернардинського монастиря у Дубні, прихід ченців до Дубна і початки спорудження храму й монастиря біля Луцької брами, встановлюючи на основі історичних документів головні дати цього процесу. Детально, з цитуванням історичних документів, змальовує історію та триб життя бернардинської спільноти, зокрема функціонування вищих студій при монастирі. Окрему увагу авторка звернула на зміни в існуванні монастиря під час окупації Волині Російською імперією, відзначаючи обставини, що обумовили занепад і закриття обителі. Яскраво відтворено й процес перебудови (реконструкції) споруди костелу у православний Свято-Миколаївський собор, що знаменувало, по суті, початок подальших перетворень первісного архітектурного образу храму і призвело до його знищення.

У третьому розділі «Архітектура костельно-монастирського комплексу» фактово описано архітектуру храмово-келійного ансамблю. Ретельно в історичному, мистецтвознавчому й технічному аспектах проаналізовано планувальну й об'ємно-просторові структури. На основі дослідження Петра Богдзевича (Piotr Bohdziewicz) представлено аналіз назавжди втрачених елементів і частин споруди (зокрема фрескового розпису, кам'яного різьблення обрамлення вікон на фасадах тощо). Цікаві й описи оздоблення інтер'єру храму – вітварів, ікон, скульптур, підсвічників. Частину зазначених предметів, відображених на світлинах, авторці вдалося віднайти у фондових збірках музеїв і вперше представити у книзі. Не оминає увагою В. Гупало й підземної складової комплексу – льохів, потерн і крипт, інформацію про які одержала переважно внаслідок археологічних досліджень.

Варто зазначити, що дослідниця не обмежилася характеристикою первісної архітектури комплексу. Методично, відповідно до хронологічних періодів, відзначила поступову перебудову ансамблю (порушення цілісності споруд, знищення їхніх складових та елементів, привнесення нових деталей), що триває до сьогодення. Можливо, цей аналіз представлено занадто деталізовано, хоча, з іншого боку, він розкриває процес знецінення будівлі як пам'ятки архітектури доби Бароко.

Четвертий розділ книги «Археологічні дослідження» описово-фактологічний, присвячений конкретним результатам розкопок поховань, виявлених у межах

костелу. З'ясовано особливості стратиграфічної ситуації на розкопаних ділянках, розпланування поховань, їхнє датування, періодизацію. Представлено аналіз поховань, здійснених під долівкою храму в могильних ямах, приватних склепах та колективній підвітарній крипті. Увагу зосереджено на збереженості останків, їхньому укладі, речах, що їх супроводжували. Виклад системний, ретельний, добре і рясно ілюстрований. Цей розділ став основою для проведення подальшого аналізу поховань, вживаної атрибутики та речового матеріалу, які розглянуто й проаналізовано далі.

У п'ятому розділі «Поховальний інвентар» дізнаємося про ритуальну атрибутику, зокрема труни та їхнє оздоблення, а також про посмертні шати, їхню ідентифікацію, різновиди та крій. Після визначення елементів одягу, виявленого в похованнях, авторка, залучаючи археографічні, іконографічні й аналогічні археологічні джерела, здійснює аргументовану реконструкцію костюмів, визначає стильові особливості, уточнюючи датування, що розвиває такі спеціальні історичні дисципліни, як костюмологію, некрополістику, уніформознавство тощо.

Особливе місце у книзі займає введення до наукового обігу виявлених при дослідженнях девоціоналій – предметів, пов'язаних з індивідуальними побожними практиками. Вичерпному аналізу підлягають медальйони, хрестики, вервиці, шапелери, іконки, релікварії, персні й інші предмети невизначеного призначення. Часто, далеко виходячи за межі зазначеної тематики дослідження, авторка детально зупиняється на іконографії зображень, християнській символіці, історії походження окремих категорій предметів, що сприяє різносторонній уяві про духовну культуру тогочасного суспільства. На думку самої дослідниці, «це дасть змогу зрозуміти не тільки призначення самого предмета, а й заглибитися у духовну атмосферу минулих століть, відчутти різносторонність світу уяви, вірувань та надій людини – і відтак пізнати один із аспектів фунеральної культури, нерозривно пов'язаної з релігійним життям суспільства» (С. 360).

У шостому розділі «Ідентифікація осіб» на основі виявлених письмових джерел (спеціальних «книг померлих» і тестаментів) подана історична ідентифікація 178 духовних та світських осіб, що достеменно були поховані в комплексах некрополя дубенського бернардинського костелу. Дослідниця відносить їх до трьох соціальних груп: магнатів, шляхти та духовенства, які становили еліту суспільства XVII – першої половини XIX ст. Незважаючи на неможливість повної ідентифікації виявлених останків, авторка відшукує та описує місце і роль кожної з особистостей як у місцевому соціумі, так і в історії регіону та держави.

Останній розділ книги «Похоронний ритуал: духовне підґрунтя і сценарій» присвячений висвітленню похоронного обряду ранньомодерної доби і низки специфічних питань, тісно з ним пов'язаних. Бернардини привнесли до Дубна, крім видовищних сценаріїв різних релігійних свят, ще й своєрідний тип жалобних традицій. Тут продемонстровано уявлення тогочасних людей про належну кончину земного життя, принципи написання тестаментів, моделі й сценарії проведення поховальних дійств, їхній перебіг та оформлення, похоронні промови, вибір місця поховання, поминальні традиції, видатки і багато інших практик. Через відсутність погребових щоденників, пов'язаних безпосередньо з похоронами в Дубні, авторка реконструює послідовність та особливість жалобних церемоній на підставі маловивчених, а то

й невідомих раніше матеріалів з інших міст Руського та Волинського воєводств (Львова, Судової Вишні, Кристинополя, Станіславова). Привертають увагу описи жалобного оздоблення інтер'єрів храмів, конструкцій катафалків, зокрема віднайдені в різних музейних збірках їхні елементи, відображені на світлинах.

Необхідно відзначити, що всі розділи написані науково і пізнавально, оскільки багатьох аспектів українські науковці дотепер настільки глибоко не розглядали або й зовсім оминали увагою.

У висновках узагальнено межі досягнутої мети книги – комплексного дослідження бернардинського монастиря у Дубні на міждисциплінарних засадах, а також накреслено напрями подальших досліджень цієї та інших пам'яток подібного типу.

Монографічне дослідження доповнюють додатки у вигляді шести таблиць. Тут представлено: встановлений перелік настоятелів, які очолювали дубенський бернардинський монастир, імена світських і духовних осіб, похованих під долівкою костелу; короткі зведені дані про кожне поховання із зазначенням предметів, що супроводжували тілопокладення, антропологічну характеристику. Особливо подано каталог вибраних предметів (191 од.) з їхнім детальним описом. При написанні книги авторка використала значну базу різних матеріалів, що складається з рукописів (142 од.), опублікованих джерел (9 од.), стародруків (36 од.), літератури (499 од.), інтернет ресурсів.

Підсумовуючи огляд рецензованої монографії, варто ще раз наголосити, що в ній представлено аналітичне опрацювання корпусу джерел, дуже різних за походженням та призначенням. Поступове розкриття змісту кожної з груп матеріалів логічно заглиблює читача в повсякденне життя людини. Авторка слушно зазначає, що «результати антропологічних досліджень тлінків дали уявлення про віковий та гендерний склад похованих у бернардинському костелі, особливості їхньої анатомічної будови. Реконструкція посмертних шат дала змогу “одягнути” цих безіменних осіб і побачити їх у різноманітті вбрання, притаманного як для середовища окремих соціальних груп, так і певної епохи загалом. Вивчення особистих предметів християнського благочестя відкрило шлях до розуміння релігійної свідомості цих осіб, а характеристика ритуальних атрибутів упроваджувала в соціально-культурний контекст традицій» (С. 607). У книзі чи не вперше представлено результати порівняльного аналізу археологічних матеріалів і такої специфічної категорії писемних джерел, як тестаменти. І саме ці матеріали, як пише В. Гупало, «перетворюють безіменних померлих в особистості, наділяють їх родинними зв'язками і змушують “діяти” у своїх соціально-економічному та культурному просторах. Й ось поступово з небуття постає перед нами приватне життя конкретних людей, а сама людина виступає предметом історії» (С. 607).

Отже, рецензована монографія – інноваційний зразок глибокого міждисциплінарного дослідження з використанням і вдумливою інтерпретацією археологічних джерел, здобутих під керівництвом самої авторки. Результати досліджень у сукупності органічно вписуються в сучасну парадигму соціальної історії, «завданням якої є вивчення всіх сфер (зокрема приватної) життя людей, в їх структурній єдності та фокусі перехрещення соціальних зв'язків і культурно-історичних традицій» (С. 607).

Завдяки доступному викладу багатою лексикою складного наукового матеріалу монографію можна рекомендувати широкому колу читачів.